

GIZARTIZTI

EUSKAL-ERRIKO MERKATARITZA

II

ITXAS-ONTZIAK

“Euskalduna arbolaren etsai da” keixatzen dira frantsezak. Bizkaia zegoan “arbolaz betea” eta Lege Zaarrak bizkaitarreri baimena ematen zien arbola oiek botatzeko, bear zituenean etxeak egiteko, oletako egur-ikatsa egiteko eta itxas-ontziak egiteko. Olagizonaren ondoan, barkugillea.

Barkuak egiteko egur asko bear: “Domingo de Goizueta, iru galeoi egiteko, 1.000 aritz eskatzen ditu. Errenderian 800 toneladako ontziak egiten zituzten. Zenbait Errietako Udaletxeko agintariek beuren mendietako zugaitzak gordeta zeuzkaten oleetarako eta itxasontzietarako. Zura bear ugari itxasontzi aundiak egiten bait ziran; baiña, arbola bat kentzen zanean beste bi aldatu bear ziran kendutakoaren ordeiz. Udaletxetako poltxaren amarrena arbola berriak aldatu eta zaarrak zaintzeko bear zuan izan Gipuzkoan Lege Zaarraren aginduz: “distribuyan la décima parte en plantar árboles y en guiarlos y beneficiarlos; y que no se permita cortar ningún roble por pie, sino es que esté inútil” (Tít. 38, c. 3).

Barku asko. Bizkaian bertan 200 baiño geiago zeuden une berean.

Trastamara'ko Etxeak itxasoan segurantzia sortu zuanian, kostaldeko erri guztietan sortu ziran barkugilleak: Bilbao, Portugalete, Plenzia, Bermeo, Gernika, Lekeitio eta Ondarroa, guztiak ziran barkugille.

Gipuzkoako Fueroak dionez baztar guztietan daude barkugintzarako olak eta ontzi mota guztiak egiten dira bertan: “Capitanas Reales Armadas, vageles de guerra y de carga en muy copioso número” (Tít. I, pág. 4).

1548'an ba ziran Bilbo-inguruan, bere poltxikotik iru eta lau barku urteero egiten zituzten bizkaitarrak.

1552'an, Flandesera egiten zan merkataritza La Rochelleko itxaslapurren eskueetatik gorde aal izateko, an zebiltzan Gipuzkoako barku armatuak amar ontzi aundi, bi zafra eta millaka gizon beoien barruetan. Oien antzera berreun urte beranduago Real Compañía Guipuzcoana de Caracas de Indias egiten zuna Venezuelako kostaldean itxaslapur eta kontrabandoaren aurka.

1580'an Portugal eta Espaiña itxasoetan indartsuen egin ziran; ondoren, orra gure kostalde guztiak Europako barku-lantegi egifa. Inglaterrako erregeak, Frantziako dukeak, Andaluzi eta Italiako zaldunak, Euskalerrira etorri oi ziran barkueskean.

Errege katolikoak, euren barkuak egiteko, Sevilla eta Bilbo aukeratu zituzten. 1475'an agindu au ematen diote Bizkaiari Errege oiek: "que preparen el mayor número posible de naos, galeras, carabelas y fustas". Andik denbora gutxi barru, eskabide berdina Gipuzkoari, eta berriro Bizkaiari. Bereala 50 galeoiek irten zuten Napoles'erako. Itxasoko ondamendiak, 25 ontzi ondoratu ziran batera 1493'an, ez zituzten batere ikaritzen; une batean sortu ziran berriak aien orde.

Burniaren egoerarik onena XIII'tik XVIII'ra izan zan. XIII'an 5.000 tonelada burni ateratzen zan Inglaterrarako Baionako portutik. Merkatu ori zala-ta, ontziak ugaritu ziran Baionan.

1248'an, Sevilla moroeri kendu ziotenean, San Fernando Erregearen denboran, Bonifaz Almirantea berbara etorri zan gure portuetara, burruka artan parte artu bear izan zuten barkuak eta bere pertretxoak ikustera bere begiz.

Malaga artu bear zaneko burrukan ere an ziran gure ontziak.

Gerora, Kolon'ek egin bear zuan bigarren ibillaldirako, euskal itxas-ontziak aukeratu zituzten Iñigo de Artieta Lekeitiarraren menpean; irten ere bai Bermeotik 1493-VII'an. Portugal zebillen urdurik ordu artan, eta bada-ezbada euskaldunak, Ameriketara barik, emen bertan eduki zituzten. Orrela, Muley Boabdil errege mairua Almuñecar'tik Berberia'ra eramateko erabilli zituzten gure ontzi oiek. Ondoren Granadako kostaldea zaintzeko ere gure barkuak izan ziran, Garcia Lz. de Arriaran eta Juan de Lezkano buru egiten zutela...

Gure portuetatik mundu guzira bidean irtetzen zuten ontziak burni-meatza, burnia, galtzairua, burni-iltze, granada-bola-burnizko, artille-saka, ardo-upel, narru, fruta, egur, arraiñ eta abarrekin. La Rochelle, Nantes eta Flandes ziran tarteko-bideak gure artilleak zabaltzeko; gero, "Bolsa de Comercio" euskaldunek Brujas'en zeukaten alkarteak bide oiek luzatzen zitun Tronsberg, Bergen, Lund, Scarsa, Stockholm, Upsala eta abarreko kaietaraiño.

Euskaldun asko zabaldu zan munduan-zear, eta bertan gelditu. Ala gertatu zan Brujas'en ere. Ba zan an "Casa de Contratación de Vizcaya" eta bere aurreko plazuelari "Area Cantabrorum" esan oi zioten. Brujas'en Bezela gelditu ziran La Rochelle, Nantes, Saint Malo, Rendon eta abarretan. beti burni-tratoan.

"Consulado de Bilbao" elkarteak sortu zitun estranjeriko kai askoetan "Casa de Contratación" zeritzanak. Ala Nantes'en ere. Orrela sortu ziran bideak artu-emanetan mundu zabalarekin jartzeko U.S.A. Amerikatako-Estado-Batuak itxasorako legerik sortu ez zuten artean, "Consulado de Bilbao"koa erabilli zuten geienetan.

Sevilla bertan ere, XIV eunkia baiño leen, an zeuden euskaldunak merkataritzan bezela itxas-ontzietako buru. Bertan sortu zituzten itxas-gizonen Kofradiak, inguru aietan eta Mediterrane itxasoan zebiltzen euskaldunak ibillerak zaindu eta zuzentzeko.

Cadiz'en antxiñatik zegoen bizkaitar-pilotuen Eskola. Gerora bere antolamentua onartu zuten Errege Katolikoek. 1403'an Cadiz'ko euskal-gizonen izenak aitatzen dira, Levante'ko itxas-zaindari bezela.

"Itxas-gaietan argiak" eta "munduko itxas-gizonik onena" esaten dute euskalduneri buruz, Errege Katolikoek garaiko bi idazteik. Baiña, okerra gertatu zan Fernando eta Isabelek 1501-VIII-11'an, atzerrietara barkurik ez saltzeko ordena eman zutenean. Kanpora saltzerik ez ba dago, barrurako ere ez ditugu egingo, ezta geu itxasoratu ere, izan zan euskaldunen erantzuna. Gerora gauzak konpondu ziran eta euskaldun barkugille eta itxasgizonen izarra goi-goienean irau zuan dizdiratzu.

ARMAK

Gure sal-erosketako laugarren alderdia, armak ziran. Armak ez-ezik bestelakorik ere egiten genduan: errotak, labeak, tella-fabrikak (loi-olak), burni-aria, burni-kolatua, galtzairua, urraida, oialak, mantak, marragak, txapelak, kapelak, eunezko mainderak, burdi-mota guztiak eta abar.

Oñatian egiten zituzten "husos, prensas, planchas, palas, picos, zapapicos, azadas, mazos, yunque, bogas y otras piezas..." Balaustrak, sartagiak, burni-ariak eta abar egiten ziran Durango aldean. Narro-lantegiak Tolosa; oialak Erronkarin...

Eta, olak baztar guztietan.

Nafarroako mendi-aldeetik ba zeuden berrogei ola. Bidasoatik ifar-aldera ola-lantgintzak Larrañe eta Baigorri ingurukoak ziren.

Danetatik egiten zuten gure langilleak; baiña, arma-gintzan izan ziran benetako maixuak. Orrelakoak edonun ziran; baiña, bereiziki Soraluze (Plazenzia), Mondragon, Bilbo eta Orbaizetan. Soraluzeren goitizenak, "armas de España" eta "la madre de la armería" izan dira. Flamenko batek zionez (Lomot jaunak) "Europa guztian leena". Deba-ibaieko galtzairuaren tenplea, onena. Mondragoeko ezpatak oso ziran famatuak. Baita Bilboko armak ere.

1480'en Isabel erregiñak bizkaitar armagille maixuengandik auk eskatzen ditu: "15.000 lanzas de mano, 4.000 paveses, lombardas y cervatanas...".

1488 eta 1489'an eskari berdiña dator bizkaitar eta giputzentzako, egin zezatela arma eta kañoirik asko Sicilia'ko erreinuarentzat. Berrero eskabidea bizkaitar, giputz eta arabatar maixuentzako. Guztiak, ordea, bear beziñ bizkor egiñ eziñ, Europako ere ezpata-eskabide luzeak bait zituzten.

Nafarroa berbera ere ba zan zer-edo-zer: Estereibar ballarako Eugi errian ba zuten Real Fábrica de Armas bat eta Orbaizetako olak, Pirinee mendietan, burnia lantzen zuten eta munizioak egiten. Lau labe zeuden errian bertan: bik Espaiñiarako lan egiten zuten; beste biak Indietarako. Labe oiek illero 1.200 kintal baiño geiago ateratzen zuten.

Soraluze'ren ingurua, arma-fabrikarena alegia, oso zabaltzen zan. Ona inguru orretan dauden erriak: Ermua, Elorrio, Arrazola, Abadiano, Durango, Berriz, Zaldibar, Mañaria, Mallabia, Zenarruza, Bolibar, Gerrikaiz, Markina, Markina-Etxeberri eta Ondarroa Bizkai-aldeetik; Eibar, Elgoibar, Mendaro, Deba, Motriko, Bergara, Elosua, Angiozar, Elgeta, Mondragon, Oñati, Aretxabaleta, Eskoriza, Legazpia, Urretxua, Azkoiti, Azpeiti, Urrestilla, Zestua, Arrua, Oikiña, Ipiñarrieta, Zumaia eta Ormaiztegi Gipuzkoan.

Ba zan Errege-Etxea ere Soraluzen. Armegille maixuek elkartu ziran "Fábrica de armas portátiles de fuego, y blancas, de guerra de la Villa de Placencia" erailtzeko. Geroago Erregeari utzi zioten Lantegiaren nagusitasuna, orrela Gudarosterako armak egiñáal izateko.

Ona orduko idazti baten xeetasunak: 1.748'tik 1833'era, 564.000 arma egin zituzten Gudaroste Nazionalentzako, eta 30.000 Frantziarako: fusillak, karabiñak, baionetak, ezpatak, sableak, petoak, espalderak, pistolak, eskopetak...

Arma-eskabideak edonundik datoz. Mazalkibir konkistatzeko kañoiak Bizkaian erosi zituzten 112 lonbarda. Arma oien izen onak eraginda, Beljika eta Alemaniako arma-gilleak emengoen markak jartzen zieten euren armeeri; baita alogera ederrik eskeiñi emengo langilleak ara joatekotan. Joanik ziran bat baiño geiago. Flandeserako boluntario apuntatu ondoren.

1509'an ere an agertzen dira Afrika'ko Orangen Cisneros'ekin joanak.

Espaiñian zer esanik ez: guztian zabaldu ziran. Madrideko Carlos V'ren Real Armería'ra. Toledo'ko armagilleak, XVIII'an, izen auek zituztenak ba ziran: Arizaga,

Garate, Leizalde, Agirre, Orozko... Granada'ko fusil-fabrika jaso zutenak ere euskaldunak ziran. Pedro de Aldazabal'ek antolatu zuan Jerez de la Fronterako arma-lantegia. Oviedo'n arma-fabrika eraultzeko Sorluzetik eraman zituzten gizonak. Eta Oviedo, Trubia, Grado eta Mieres'en fabrika berrietako gremioak sortu zituztenak plaentxiarrak eta eibartarrak izan ziran...

Orain bukatzeko ikusi dezagun Hernaniko erriak Erregearekin egiten duen trataoa: 20.000 kintal aingura egingo dituzte lau urteen buruan Erregearentzat. Urtea, 1.750. urrillaren 19'an. Gillasasti maixuak egiten zitun aingura eta burnizko txamartak oso onak ziran, Donostiako mollan ikusita, estranjeriako itxasgizonak esaten zutenek. Gillasti maixuak Aia'n zuan bere Arrazubia'ko ola. Amasa-Billabonan ere ba ziran, erri barruan, lau lantegi aingura egiteko.

KONPETENTZI GAIZTOAK

XV eunkiaren erdi-aldera agertzen da Europako merkatuetan Suezia'ko burnia. XVI'an euskaldun burniaren neurrian jartzen da.

1559'an Gipuzkoako Junta Jeneralak urduri dabilta eta burnia obeto garbitzeko arau batzuek ematen ditu. Arau oieri ezkerrek bai burnia eta bai galtzairua garbiagoa eta ohea ateratzen da gure oletik. Alaz ere, Suezia'ko burnia aurrera dijoa Europa guztian eta gure Peninsulan ere sartu da.

Cadizko portuan suekoak beuren burnia 70 errealean kintala saltzen dute; gureak, berriz, kostatako prezioan salduta ere, 80 erreal baiño gutxiago kobratu eziñ.

1700'an Gipuzkoa eta Bizkaiak Elgoibarko Junta Jeneraletan alkar artzen dute eta erabaki au artu: dirudunen artean elkarte bat sortu burni eta galtzairuak Arabako ingumarietan gordetzeko, andik Gaztelanian zuzenean sart aal izateko. Durango, Abadiano, Billaro, Balmaseda, Zegama, Bergara eta Oiñatiko errietan almagazak jaso zituzten... Baiña, dana alperrik eta 1750'an Zuezia'ko burniak nagusituta dabilta eta 50.000 tonelada sartzen dira urteoro merkatuetan. Ori asko ez dala, Errusiatik, Eskoziatik eta Inghlaterratik ere agertzen dira burniak eta galtzairuak.

Suezia'ko era Errusiakoak izan ziran gure burnien ondamendia.

Arrazoiak?

Mota auetakoak erabilli oi dira gauza garbitzeko: Suezia'ko meatzak obeak eta ugarriagoak, bertako basoak aundiago eta ikatsa ateratzeko errezagoak, oleentzako urgeiako eta gardenagoak, kargak eramateko zelai-izoztua errezagoa eta abar.

Gure iritzirako oiek ez dira benetako arrazoiak. XV eta XVI'an bentaja oiek danak ba zituzten; baiña, gure oletan bezela aiek ere baserriar ez jakiñekin lan egiten zuten. Galtzairua egiteko teknika Suezian aldatu zanean, orduan gallendu ziran eta geureak baztertuta utzi. Bitartean, ez.

1783'an Fausto Elhuyart, "Amigos del País" alkartearen izenean, Somorrostro ikusi ondoren onela zion: meatzak ateratzeko xistema atzeratua darabile eta lana kondizio eskasetan egiten da bertan. Orra muestrarako ale bat.

Beste bat? Ona. Mondragoeko galtzairua, "vencedora espada de Mondragón tu acero y en Toledo templada", leendik zana, gero 1744'an Dowling jaunak zionez ez zan "hierro agrío e indómito" besterik.

Orra gure burnien arrazoi benetakoa.

Modak ere, askotan, izaten du zer-ikusi. Garai batean mundu guztiak eramaten bere ezpata ederra; gerora, berriz, Borbondarrak beste moda bat ekarri zuten Espainiara, ezpata sendoen orde, ezpatatxo fiñak.

Gauzak orrela galbidean ikusita, erremedioa jarri nai eta Peninsulako merkatua irabazi nai berriro. Orretarako, meatzak etzetik kanpora bialtzea debekatu, eta, batez ere, Sueziaiko burniari eragozpenak ipiñi (Carlos III, 1775).

Une larri orretan Real Compañía Guipuzcoana de Caracas de Indias elkarteak ekarri zigun arnasa apur bat. 1727'an Donostiarrak sortua, Errege Felipe V tarteko zala, urrengo urtean Reales Fábricas zeritzenak bere mende artu zitun eta armak saldu zitun Ameriketara. Elkarte orrek egiten zitun eskabideak zirala-ta, kutxillo fabrika berria sortu zuten Bergaran.

Real Compañía orrek ontzi-sailla zitun bereak eta Venezuelako kostaldea urez eta legorrez zaintzeko eginbearra artu zuan beregain. Ordurarte holandesak ziran ango merkatuan jabeak; eta bekaitza eta gorrotoa erakutzi zuten itzez eta egitez Real Compañía'ren kaltean. Gipuzkoarrak ez zuten etsi, ezta mutil gazteak Venezuela'ra joateari ere.

Holandesak alde aietan beti aurka; gero emen, inbidia galanta. 1778'an, 50 urte betetzean, Madridetik merkataritzari buruz emandako aginduak deseginzuan Real Compañía.

Arren ordez, "Compañía de Filipinas" sortu zuten emen; baiña, bi urteen buruan, erregearen dekretoz, galdu zan au ere.

Burnigintzaren arnasa berriak 50 urte iraun zuan, Real Compañía bera bezela.

BIDEAK

Oso eskasak ziran bideak gure artean. Bide zabalik ez, eta zauden apurrak zuloz beteak. Bizkaitar Gaztelaniarako irteerak iru ziran: Mena'ko balarra, Orduña eta Urkiola. Gaztelaniako zabalgunera igotzea lan gaiztoa zan eta artarako ausardia bear.

Astorgatik Burdeos'era zijoan biderik, zabalik beintzat, ez zan ez Gipuzkoatik, ez Bizkaitatik pasatzen.

Bilbotik Zaragozarako bidea ez zan Burgosera luzatzen.

Gaztelaniara joateko burdi-bideak eta mando-bideak erabilli bear. Zabalik, ez. Idiak eta mandoak, itzaiek eta mandozaiek kargak eramateko: "arrieros, trajinantes, mulateros, acemileros, aventureros y bueyerizos" ziran bide oiek egiten zituztenek.

Andoindarrak, zati on bat, karreoan itzai ibilli oi ziran Donosti eta Tolosa bitartean. Idiak ziran indar-iturri. Orduan bezela, automobilak sortu diran arteko guztian. Santa Mariako kanpai aundia, bera osatzen zuten zati guztiekin, danetara 3.327 libra, bost idi-parekin ekarri zuten Luzaide'tik (Valcarlos) Iruña'ra.

Lan oietarako bear-bearrezkoak ziran kamiñu-ertzeko bentak.

Toki egokietan jarriak, aldapa gaiñetan eta toki lekaroetan, eurak ziran ibillaldietan geltoki. Ondo zainduak bear zuten izan. Aberatsa ez zanak ez zuan benta irikitzen baimenik lortuko Oñatin: 20 bei aundi, 10 txiki, 120 ardi eta 10 txerri eduki bear guxtienez. Gaiñera bear ziran ogi, ardo beltz, sagardo, ozpiñ, gazta, urdai, baratzuri, tipula, gatz, lasto, garagarra, olo (garizuman olio eta sardiñak), sei leiarrezko ardo-ontzi eta iru oge.

Gipuzkoako leendabiziko kotxe-bidea San Adrian'go atekoa, Aizgorrin, izan zan, 1737'an Elgoibarko Junteetan erabakia. Mondragoeko Juntek 1755'an artu zuten asmoa Kanpanzarkoa irikitzeko. Urola ballarakoa Zumaiatik Urrestillako Arrastiolaraiño eldu zan.

XVIII'an iriki zituzten Gaztelaniarako bideak, Gipuzkoak Arlabandik eta Bizkaiak Orduñatik: kotxe-bideak, alegia.

Bide oiek egin zituzten burnigintza baztartuta gelditu zan une berean. Astoa ilda, garagarra buztanetik.

ITXAS-LAPURRAK

Itxasoa zabala da eta bere bideak edonoraiño luzatzen eta zabaltzen dira. Euskaldunak itxaso guztietatik zebiltzan, eta guzti oietan egin zute topo itxas-lapurrek. Eurak ere ez ziran makalak gertatu.

Bizkai-kolkoan ugaritu ziran batez ere.

Hendaiak izan zuan itxas-lapur sonatua, Pellot kapitana; menpekoak zitun italiar eta grekutar lapurrak ere.

Urrugne, Doniane Loitzun eta Baionak ere izan zituzten bereak eta bost.

Baionako "Muelle de los Corsarios"tik atera ziran egun berean 30 barku 5.000 gizonekin itxas-lapurretara.

Gipuzkoa eta Bizkaiak beste orrenbeste egin zuten. Ondarrabiko Udaletxean ematen zuten itxas-lapurretarako agiria, "patente de corso"; baita ere eurak erabakitzen zuten arrapatutakoak eskubidez egiñak ziran ala ez.

Pedro de Berrotaran Ondarrabian bere agiria lortu ondoren, bere ontzi N.^a S.^a de Aranzazu'rekin Arcachon'era inguratu zanean, lau patetxe frantsez ondoratu zitun.

XIV'aren erdialdera, Inglaterrako Errege Eduardo III'k keixak zitun garratzak Ondarrabi, Donosti, Mutriku, Lekeitio, Bermeo eta Portugaleteko itxas-lapurrak ondasunetan eta personetan kalte aundiak egiten zituztelako.

Ematen dunak artu egin bear. Martín Sánchez de Arbolantxa, euskalduna, Portugal aldean zebillen, genoves batzuek bere galeoia eta bale-ontzia ondoratu ziotenean. Mendoza da Arteaga eta bere emazteari karabela bat arrapatu zieten La Rochelleko kaian.

1488'an, kapitan bretoiñ batek, 15 ontzi arrapatu zitun bituallaz beteak (80.000 korona balioa) Burgos, Gipuzkoa eta Bizkaiko merkatari batzuenak.

1470, Abenduak 24, mekatari bizkaitar sail bateri lapurretak egiten diete Inglateran. On lapurtuen izenak: Domingo de Amezketa, lekeitiarrari, bere ontzi Santa Maria galeoiakin 66 ardo-upel; Esteban de Ribadeo, donostiarrari, Santiago ontziaren maixuari 40 Burdeosko ardo-upel; Juan R. de Larrauri, bermeotarrari 15 ardo-upel f'ardi... Eta abar.

Gai oneri bukaera emateko gertakizun ikaragarri bat azalduko degu. Gertaera onek atzeratu zitun luzaroan Ingalterra eta Euskalerrriaren arteko artu-emanak. Ona emen gertakizunak Gorosabel'ek dakarrenez:

Urtea, 1476. Ingles merkatari batzuek oialez, urre-pitxiz eta beste merkagaiez on-

tzia beteta abiatu ziran Londres'etik Gipuzkoara. Irtenda gero, beste Inghaterrako portu batean geldi-unea egitean, barrura etorri zitzaizkien Miguel Nekola, oriotarra, Juan de Larrea, asteasutarra, beste izenik ez dakigun mutrikuar bat eta beste bizkaitar bat. Lau lagun. Gipuzkoarako eskabidea egin zuten, eta barruan artu zituzten laurak. Bidean datoztela, ekaitz baten ondoren, nekeak artuta inglesak lo daudela, euskaldunek ezpataz eraill zituzten. Gorputzak itxasora bota ondoren, Galiziara jo zuten eta bertan saldu zituzten bai barku eta bai merkagai guztiak. Gorputz batzuek Bre-taiñako kostaldean agertu ziran eta orduan agertu zan euskaldunen okerra. Sasiola jaunak, Inghaterran enbajadore zegoena, arrapatu eta kartzelan sartu zitun; baiña, berak bear-añeko agintaritzarik ez zuelako libre utzi zituzten berriro. Hermandadeko Alkateak kargu egin zan arazo orrekin eta gauzak ondo aztertuta, errudun aurkitu zitun eta eriotzaren zorpean jarri. Urkatu, bakarra urkatu zuten; besteak alde eginda zebiltzelako.

Andik sei urteera, 1482'an Inghaterra eta Gipuzkoaren artean Ituna egin zutenean, orduan paketu ziran bien arteko artu-emanak.

Iratzeder'en bersoekin bukaduko degu lantxo au:
"...Txuti, Eskual-semeak
Eskualdun leihorreko harrokak bezela".

Arrinda Anes eta Donato

